

купці й морські капітани, збирали і відправили грошові складки до Генуї у фонд підтримки визвольної армії Дж.Гарібальді. 1903, після ознайомлення у Франції, Німеччині та Швейцарії з діяльністю робітничих партій, у місті постала перша нелегальна соціал-демократична група.

Перша світова війна й іноземна інтервенція в Україні завдали великої шкоди традиційним торговельним зносином Б., їх головному рушію – порту який зазнав руйнації. У квітні 1918 місто зайняли армійські частини кайзерівської Німеччини. Наприкінці березня 1919 на рейді Б. з'явилися військові кораблі Антанти – англійців і французів, які піддали бомбардуванню місто і зробили безуспішно висадку десанту. Перервані судноплавні зносини Б. було відновлено частково лише 1924 – з Італією, Грецією, Францією. 1941-1943 під час гітлерівської окупації основні підприємства міста перейшли у власність німецьких капіталістів, в тому числі Крупну – найбільший у Б. Першотравневий завод, а на примусові роботи до третього рейху було вивезено близько трьох тисяч бердянців.

Після Другої світової війни відбувалося відновлення зруйнованих і будівництво нових підприємств; в номенклатурі експорту Б. головне місце посіла продукція місцевих підприємств – кабель, жниварки, скрепери, вина та ін. Одержувачами її стали Польща, Румунія, Угорщина, Сирія, Індія, Пакистан, Туреччина, Куба, Гана тощо. Зазнав модернізації порт, де 1946 на базі майстерень зведено завод портового устаткування. Від 1964 Б. встановив прямі вантажні лінії до Варни і Бургаса (Болгарія), Олександрії (Єгипет), Салоніків (Греція), Неаполя (Італія). На рубежі ХХ–ХХІ ст. вони охопили порти і міста багатьох інших країн Європи, Азії, Африки.

Літ.: О народном образовании в Бердянском уезде Таврической губернии в 1866-1876 гг. – Бердянск, 1877; Бердянск. – Днепропетровск, 1967; Історія міст і сіл УРСР: Запорізька область. – К., 1970; Варварцев М.М. Громадськість України у русі допомоги італійській визвольній боротьбі (1860 р.)// Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. – К., 1997, вип.6.

М.М.Варварцев.

БЕРЕЗНЕВІ СТАТТІ 1654 – усталена в історіографії назва комплексу документів, якими було юридично оформлено українсько-російський договір 1654. Вони називалися ще “Переяславським договором”, “Договором Богдана Хмельницького” тощо. Оригінали документів договору не збереглися. Відомі тільки їхні копії та чернетки. Українські Б.с. складаються з кількох документів: ухвалених російським царем Олексієм Михайловичем “Статей Богдана Хмельницького” від 2 квітня (23 березня), “Жалуваної грамоти” царя гетьманові й Війську Запорозькому від 6 квітня (27 березня) й “Жалуваної грамоти” шляхті від 6 квітня (27 березня). Українська сторона подала свої умови у формі прохань-чолобитних до царя. Акти царського уряду мали форму “пожалувань” з боку царя.

Після ухвали Переяславською радою 1654 рішення прийняти протекцію російського царя український уряд розробив проект майбутнього договору з Росією – “Прохання” (“Просительні статті”) з 23 пунктів (статей). 27 (17) лютого посольство, очолюване генеральним суддею С.Богдановичем–Зарудним і переяславським полковником П.Тетерею, виїхало з Чигирина до Москви, куди прибуло 22 (12) березня. Переговори тривали з 23 (13) березня до 5 квітня (26 березня) і відбувалися в гострих дискусіях. 31 (21) березня українські послы подали нову редакцію проекту договору з 11 статей (не було внесено 7 статей першого варіанта, 5 статей було об’єднано в 3, а ще 3 статті – в одну), що дістала назву “Статті Богдана Хмельницького”. З деякими поправками вони, за винятком статті про утримання залог у фортеці Кодак і на Запорозькій Січі, були затверджені російською стороною. Статті першого варіанта проекту договору (“Прохання” з 23 статей), які не увійшли до проекту з 11 статей, з деякими поправками були підтверджені царськими грамотами. 6 квітня (27 березня) українському посольству вручили “Статті Богдана Хмельницького”, “Жалувану грамоту” Б.Хмельницькому та Війську Запорозькому, “Жалувану грамоту” шляхті та інші документи.

За Б.с. передбачалося збереження в Україні форми урядування й устрою Української козацької держави, її територіального, адміністративно-територіального устрою, суду й судочинства, фінансової та фіскальної систем, а також соціальної структури суспільства і соціально-економічних відносин, що склалися в ході національної революції. Підтверджувалися всі права й привілеї козацтва, шляхти, духівництва і міщан та незалежність українського уряду щодо проведення внутрішньої політики. У Києві мав бути російський воєвода з кількатисячним підрозділом з метою надання українській стороні допомоги в боротьбі проти зовнішнього ворога. Чисельність козацького реєстру встановлювалася у 60 тис. осіб, визначалися розміри платні козакам і старшині. За Б.с. Російська держава зобов’язувалася вступити у війну проти Речі Посполитої й надати козацькій Україні допомогу при відбитті нападу військових загонів Кримського ханства. Зі свого боку, український уряд визнав протекцію царя, погодився виплачувати кожного року певну суму податків до російської скарбниці, втратив право на самостійні дипломатичні відносини з Річчю Посполитою й Османською імперією, а також повинен був інформувати царський уряд про зміст переговорів із посольствами інших держав, які прибували б до українського уряду.

Правова невизначеність у Б.с. відносин між Українською козацькою й Російською державами спричинила різні оцінки цих статей з боку дослідників. Одні з них вбачали у цьому договорі унію, другі – військовий союз, треті – протекторат, четверті – васалітет, п’яті – неповне включення до складу Російської держави, шості – приєднання України до Росії, сьомі – “возз’єднання” України з Росією. Найвірогідніше, договір (за формальними правовими ознаками) передбачав встановлення відносин номінальної васальної залежності чи протекторату. Його значення полягало в тому, що він у юридичній формі зафіксував акт відокремлення й

незалежності козацької України від Речі Посполитої, засвідчив визнання України як окремої держави з боку Росії, а також відкрив перспективу урядові Б.Хмельницького разом із Росією довести до переможного кінця війну проти Речі Посполитої. Однак царський уряд став на шлях порушення умов Б.с., намагаючись обмежити внутрішній суверенітет Української козацької держави. Тому українсько-російський договір проіснував 4,5 року і був розірваний гетьманом І.Виговським у зв'язку з укладанням Гадяцького договору 1658 з Річчю Посполитою.

Літ.: Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России. – СПб., 1878, т.10.; Яковлів А. Українсько-московські договори в XVII–XVIII віках. – Варшава, 1934; Брайчевський М. Приєднання чи возз'єднання? (Критичні замітки з приводу однієї концепції) // Україна, 1991, №16-17; Грушевський М. Переяславська умова України з Москвою 1654 року. Статті й тексти. В кн.: Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть. – К., 1991; Липинський В. Україна на переломі 1657–1659. Замітки до історії українського державного будівництва в XVII–ім столітті. – Філадельфія, 1991; Мицик Ю. Полин-корінь (Скільки діяв українсько-російський договір 1654 року?) // Старожитності, 1991, №1; Цибульський В. Переяславська угода 1654 року у зарубіжній історіографії. – Рівне, 1993; Апанович О.М. Українсько-російський договір 1654 р.: Міфи і реальність. – К., 1994; Смолій В.А., Степанков В.С. Богдан Хмельницький: Соціально-політичний портрет. – К., 1995; Українсько-російський договір 1654 р.: нові підходи до історії міждержавних стосунків. – К., 1995.

В.С.Степанков.

БЕРЕСТЕЙСЬКА ЦЕРКОВНА УНІЯ 1596 – церковно-історична подія, внаслідок якої більшість ієрархів Київської митрополії перейшла з-під юрисдикційного підпорядкування Константинопольського патріархату під верховенство Римського престолу, зберігаючи візантійсько-слов'янську обрядовість, власні ієрархічно-адміністративні структури, канонічний правопорядок та духовно-культурну спадщину.

Головною причиною унії був глибокий занепад православного церковного життя на українсько-білоруських землях у складі католицької Речі Посполитої. Основними безпосередніми чинниками кризи були втрата національної освіченої еліти та полонізація знаті; залежність ієрархії й духовенства від волі світських патронів, корумпованість і деморалізація кліру; занепад загальної освіти і богословських наук; занехання традиційної соборної практики управління, втрата зв'язків з іншими центрами східного християнства та відсутність підтримки від Константинопольської церкви, яка під османським правлінням після падіння Константинополя (1453) сама опинилася на межі виживання. Обезсилювали Руську православну церкву в Речі Посполитій також протестантські течії, що з'явилися